

ERMA RAMIĆ-KUNIĆ

TEKSTOLOŠKA I LEKSIČKA ANALIZA HVALOVA APOSTOLA: ODNOSI PREMA BOSANSKIM APOSTOLIMA I RASPODJELA LEKSEMA *ŘSN-* / *ISTIN-*

Sažetak

Rad analizira tekstovno-leksičku razinu apostola iz Hvalova zbornika (1404), s posebnim osvrtom na odnos između bosanskog Hvalova i makedonskog Slepčanskog apostola te distribuciju leksičkih oblika *řsn-* : *istin-* (grč. ἀλήθεια i dr.). Analiza potvrđuje blisku vezu Hval i Slepč, uz pridruživanje i drugih bosanskih rukopisa tim rješenjima, što upućuje na zajednički (bliži) predložak ili vrlo blisko grananje u okviru južnoslavenske apostolske tradicije. Posebno je indikativna sistemska dominacija moravizma *řsn-* u Hval (i u većini slučajeva u Slepč) nasuprot stabilnijem *istin-* u Gilj 14 i Mlet u *Poslanicama*, dok se u *Djelima apostolskim* bilježi dosljedna upotreba varijante *istin-* kod Hval i Slepč, što sugerira slojevitost prototeksta i/ili miješanje predložaka unutar različitih dijelova kodeksa.

Ključne riječi: *Hvalov apostol, Slepčanski apostol, řsn-/istin-, bosanska srednjovjekovna pismenost*

1. UVOD

Hvalov zbornik predstavlja jedan od najreprezentativnijih crkvenih rukopisa nastalih u okviru srednjovjekovne bosanske države. Za razliku od većine sačuvanih spomenika bosanske srednjovjekovne pismenosti čije se vrijeme nastanka u pravilu može utvrđivati tek približno, Hvalov zbornik posjeduje kolofon pa se odlikuje i historijskom preciznošću u pogledu datacije i autorstva. Naime, rukopis je 1404. godine ispisao krstjanin Hval,

a nastao je po narudžbi bosanskoga vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića, jedne od istaknutijih političkih ličnosti srednjovjekovne Bosne. Rukopis se danas čuva u Bolonji, u Biblioteci dell'Università (Manoscritti), pod signaturom br. 3575B.¹ Izrađen je na pergamentu i obuhvata ukupno 359 listova, manjeg formata (17 x 11 cm). Hvalov zbornik sadrži: 1. Jevsevijeve poslanice Kiprijanu o harmoniji evanđelja s deset tabela konkordancije, 2. Četveroevanđelje, 3. Sinopsis Pseudo-Atanasija o simbolima evanđelista, 4. Apokalipsu, 5. Dekalog (deset zapovijedi), 6. Poslanicu Doroteja episkopa tirkog o učenicima gospodnjim, 7. Poslanicu svetog Epifana episkopa Kipranina o 12 svetih apostola, 8. Obhođenje Pavla apostola, 9. Mučenje Pavla apostola, za koje se neposredno vezuje jedan opći prolog bez naslova, 10. Historija djela apostolskih, 11. Djela apostolska, 12. Apostolske (katoличke) poslanice, 13. Prvo slovo Pavla apostola; te dva egzegetska članka, 14. Pregled dijelova glava i stihova Pavlovih poslanica, 15. Pročrtanje, 16. Pavlove poslanice, 17. Psalmi Davidovi i 18. Devet biblijskih pjesama (Kuna 2008).

Polazeći od dosadašnjih istraživanja, u ovome se radu postavlja pitanje kakav je položaj Hvalova apostola unutar bosanskoga apostolskog korpusa i šire južnoslavenske apostolske tradicije te može li raspodjela leksema *rešn-* i *istin-* poslužiti kao pokazatelj tekstualnih veza, predložaka i redakcijskih slojeva.

Iz cjelokupnoga bosanskog srednjovjekovnog pisanog nasljeđa sačuvana su četiri potpuna teksta apostola,² nastala krajem 14. i početkom 15. stoljeća. Dva od njih nalaze se u okviru zbornika: *Hvalov* i *Mletački*, dok su druga dva zasebne knjige: *Giljferdingov 14* i *Pantelejmonov apostol* (Kuna, 2008, str. 141–142). Apostolski tekstovi, u odnosu na četveroevanđelja, čine neuporedivo manji dio korpusa preživjele bosanske srednjovjekovne pismenosti. Unatoč tome, oni predstavljaju nezaobilazan izvor za proučavanje slavenskoga teksta apostola te su zbog toga korišteni kao komparativni

¹ Faksimili rukopisa dostupni su na web-stranici: <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=19317> (pristupljeno 4. 12. 2025).

² S bosanskim i humskim prostorom kao mjestom nastanka povezuju se i dva glagoljska fragmenta apostola iz 12. st.: Grškovićev i Mihanovićev. O tome v. u: Jagić, 1893, str. 38; Šimić, 2014, str. 24–25.

materijal u svim najvažnijim radovima koji su se bavili evolucijom teksta slavenskoga apostola. U većini tih radova bosanski apostoli tretirani su kao predstavnici konzervativnoga tipa teksta,³ što je, kao što je poznato, odlika kompletne bosanske crkvenoslavenske pismenosti.⁴ Bosanski apostoli u velikoj mjeri konzerviraju leksički sloj najstarijeg slavenskog prijevoda, ali istovremeno jasno pokazuju i utjecaje preslavske redakcije (Ramić-Kunić, Kardaš, 2024, str. 327).

2. TEKSTOVNO-LEKSIČKA RAZINA HVALOVA APOSTOLA

Recentnija istraživanja pokazuju složeniju filijacijsku sliku unutar bosanskog apostolskog korpusa: u *Djelima apostolskim* Hvalov apostol i Giljferdingov br. 14 iskazuju veću međusobnu podudarnost, dok Mletački apostol u tom segmentu češće donosi drugačija rješenja. Nasuprot tome, u korpusu *Poslanica* uočava se izraženija tekstualna bliskost između Hvalova i Mletačkoga apostola, dok se Giljferdingov br. 14 u tom dijelu u većoj mjeri udaljava od oba rukopisa (Ramić-Kunić, Kardaš, 2024, str. 358). Činjenica, a kako je već istaknuto, da je u okviru srednjovjekovne bosanske pismenosti sačuvano svega četiri apostolska rukopisa, u znatnoj mjeri otežava pouzdano utvrđivanje njihovih neposrednih predložaka. Ipak, i na temelju ograničenog korpusa moguće je, barem u osnovnim crtama, sagledati međusobne odnose bosanskih apostolskih tekstova, kao i njihove dodirne tačke s drugim južnoslavenskim rukopisnim tradicijama (Ramić-Kunić, Kardaš, 2024, str. 330).

U ovome radu identificirana su mjesta s individualnim podudaranjem Hval i Slepč, mjesta gdje se toj vezi pridružuju i drugi rukopisi, te mjesta divergencije koja signaliziraju udaljenost predložaka ili sekundarne intervencije prepisivača, odnosno primjeri individualnih pisarskih rješenja.

³ Usp. Voskresenskij, 1879, str. IV i VI, koji Giljferdingov 14 (A 18) i Hvalov apostol (A37) svrstava u rukopise prve redakcije.

⁴ O tekstovno-leksičkoj razini bosanskih apostola vidjeti više u: Ramić-Kunić, Kardaš, "Bosanski apostoli: tekstovno-leksičko istraživanje", *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, No. 74, 2024, str. 327–364.

Poseban je postupak primijenjen na leksički niz *rěsn- : istin-* jer je već u ranijim istraživanjima primijećena njihova podudarnost pri izboru oblika *rěsn-*. U tom su kontekstu osobito relevantni zaključci Iskre Hristove-Šomove (2004, str. 744–746) o tekstovno-leksičkim podudarnostima između Hval i Slepč. Na temelju leksičkih izbora posvjedočenih u oba rukopisa, Hristova-Šomova je pretpostavila bliskost njihovih predložaka, pri čemu je naglasila da se upravo na leksičkoj razini mogu dodatno potkrijepiti tvrdnje o tome da je Hval počivao na predlošku koji je bio srodne ili istovjetne provenijencije kao i onaj u Slepč. Naročitu težinu u utvrđivanju međusobnih odnosa rukopisa imaju tzv. unikatna zajednička čitanja, tj. ona mjesta na kojima se podudaraju samo dva prijepisa, dok svi ostali tekstualni svjedoci nude drugačija rješenja. Upravo takav tip podudarnosti u znatnom broju slučajeva karakterizira odnos između Slepč i Hval. Analiza ovih mjesta pokazuje da se ne radi o izoliranim varijantama, nego o sistemskim leksičkim rješenjima. Njihova ograničenost isključivo na Slepč i Hval snažno govori protiv pretpostavke nezavisnog nastanka i upućuje na zajednički tekstualni sloj. Oba rukopisa pripadaju arhaičnoj skupini, ali to, naravno, ne znači da čuvaju prvobitni prijevod u njegovu izvornom i neizmijenjenom obliku, što se uostalom ne može tvrditi ni za jedan sačuvani prijepis, nego samo da se svrstavaju u arhaičnu skupinu. U njima se, međutim, uočava znatan broj preslavizama, kao i individualnih varijanata.

Metodološki se istraživanje temelji na komparativnoj tekstološko-leksičkoj analizi varijantnih čitanja. Pri komparativnom sagledavanju Hvalova zbornika u odnosu na stanje u Slepčanskom rukopisu, kao i pri identifikaciji primjera koji se s najvećom vjerovatnoćom mogu pripisati njihovoj zajedničkoj predloškoj osnovi, kao temeljnu tekstološku bazu koristimo izdanje Hvalova zbornika koje je priredila Herta Kuna (1986), te izdanje Iljinskoga (1912) za varijantna čitanja iz Slepč. Usporedba s rukopisima Mlet i Gilj 14 donosi se prema njihovim digitalno dostupnim tekstovima.⁵

⁵ Apostolski tekstovi Gilj 14 i Mlet odnedavno su dostupni na mrežnoj stranici ANUBiH u okviru projekta Korpus srednjovjekovnih bosanskih tekstova | Novi zavjet (<https://kartoteka.anubih.ba/gradja/search>).

Pored već ranije identificiranih tekstovno-leksičkih paralela između Hval i Slepč (Hristova-Šomova, 2004, str. 744–746), u analizu su uključeni i drugi rukopisi koji na pojedinim mjestima pokazuju istovjetna rješenja. Time se omogućava šire sagledavanje tekstualnih odnosa unutar bosanske apostolske tradicije, ali i preciznije pozicioniranje Hval u odnosu na srodne rukopise.

Јк 1,26 не охлѣстае Hval не въсхлѣстае Mlet не въхлѣстаа Slepč не въсхлѣстае Giljf 14 / не въстеѣзѣ Pant не въстаѣзѣ Christ Šiš Mak def.

Јк 2,11 законопрѣстоупникъ Hval законопрѣстѣпникъ Mlet Giljf 14 законопрѣстѣпникъ Slepč Šiš / прѣстѣпникъ законѣ Pant прѣстоупникъ законѣ Christ Mak def.

2Petr 2,2 погыбѣль Hval погнѣнлн Mlet погыбѣль Slepč / неунстотн Pant неунстоты Šiš неѣстотъ Christ / Giljf 14 def.

1Iv 1,9 ѿпоустѣть Hval Giljf 14 Mlet Slepč / ѿдасть Pant ѿдасть Christ Šiš⁶ i ostali rukopisi arhaične grupe

1Iv 2,13 юноты Hval юнотн Giljf 14 Mlet Slepč / ом. Pant / оуноша Christ юноше Šiš⁷ Mak def.

1Kor 7,5 пѣтѣнне Hval пнтѣнне Giljf 14 пнтанне Mlet Pant пнтѣнне Slepč / краса Karp / неоудръжанне Christ неоудръжаннѣ Šiš Mak def.

2Kor 6,14 прѣдръжеще Hval Giljf 14 прѣтежеще прѣдръжеще Mlet⁸ прѣтежающе Pant прѣтежеще Šiš прѣтажа Christ Mak def.

2Kor 8,24 zajednička greška u Hval i Slepč показанне / показанне Giljf 14 Pant показанье Mlet показанне Christ Šiš Mak def.

2Kor 9,5 прѣдѣюдѣ Hval Giljf 14 Mlet прѣдѣдоу Slepč / прѣже Christ прѣжде Šiš Mak def.

⁶ Dj 10,43 ѿпѣщенне Pant Šiš / ѿданне Giljf 14 ѿданне Mat ѿданн Mlet ѿдаѣанне Ohr / Mak om.; Dj 5,31 ѿпѣщенне Pant ѿтѣпоущенне Šiš / ѿданне Mlet ѿданне Slepč ѿт даѣнне Mak / оставленне Christ оставленне Giljf 14. Usp. Hristova-Šomova 2004, str. 561–562.

⁷ U Dj. apostolskim u 7,58 je юноше Giljf 14 Mlet юноше Hilf, юношн Grš Slepč Mak Šiš.

⁸ Obje varijante prisutne jedna pored druge u Mlet nisu rijetka pojava, a dosadašnja istraživanja već su iznijela stav da pisar Mlet ili ima ispred sebe dva predloška ili neku vrstu glosara.

Gal 5,20 нДОЛОТРѢЬНО Hval Giljf 14 Mlet Slepč za grč. εἰδωλολατρία / нДОЛОЛОТРНѢ Pant Šiš воумнромъ Christ⁹ Mak def.

Ef 2,12 безъ х̄а Hval Giljf 14 безъ х̄а Mlet greška u bosanskim i Slepč бес х̄са Christ безъ хрнста Šiš

Ef 6,5 прѣпростынн Hval простынн Slepč / прѣпростынн Giljf 14 прѣпростннн Mlet прѣпростыннн Christ прѣпростынн Šiš Mak def.

2Sol 2,3 казаньствоу Hval кзъньствѸ Mlet кзньствоу Slepč / коварьствѸ Pant коварствоу Christ Šiš / хоужождьствоу Giljf 14¹⁰ Mak def.

2Sol 3,11 нвѹесоже не дѣлающе на зло дѣлающе Hval нж зѣло дѣлающе Slepč ннѹесоже дѣлающе на зло дѣлающе Giljf 14 невѣсоже не днлающе на зѣло дѣлающе Mlet u ostalim rukopisima ннѹетоже не дѣлающе¹¹ Mak def.

1Tim 3,8 немшелонскателемъ Hval немьшелонскателемъ Giljf 14 немъшелонскателемъ Slepč Mlet def. / мъшелонщѣца Christ мъшенщѣцемъ Šiš Mak def.

Navedena lista primjera treba se revidirati s obzirom na to da pojedini primjeri nemaju snagu dokaza o bliskosti Hval i Slepč. To su: Ef 2,12 безъ х̄а Hval Giljf 14 безъ х̄а Mlet greška u bosanskim i Slepč бес х̄са Christ безъ хрнста Šiš; Ef 6,5 прѣпростынн Hval простынн Slepč / прѣпростынн Giljf 14 прѣпростннн Mlet прѣпростыннн Christ прѣпростынн Šiš Mak def. i 2Sol 3,11 нвѹесоже не дѣлающе на зло дѣлающе Hval нж зѣло дѣлающе

⁹ Prijevod u rukopisima Hval i Slepč očigledno predstavlja jedan od nekoliko preslavskih varijanata. U 1Kor 10,14 u Hval i Slepč također se susreće oblik *idoložrtveno* kao ekvivalent za grč. εἰδωλολατρία, ali je na istome mjestu ista riječ upotrijebljena i u rukopisima: Ef. 5,5 нДОЛОСЛЖНТЕЛѢ Pant / нДОЛОЛАТРѢ Giljf 14 нДОЛОЛАТРѢ Mlet (Hristova-Šomova, 2004, str. 471–472); 1Kor 5:11 нДОЛОСЛЖНТЕЛѢ, dok na tome mjestu Pant, Giljf 14 ima нДОЛОЛАТРѢ kao i нДОЛОЛАТРѢ Šiš, a Christ нДОЛОЖРѢЦѢ.

¹⁰ U digitalnom stsl. rječniku također se riječ navodi samo u Slepč. Usp. <https://gulliver.gorazd.org/catalog/default/detail?lang=en> (pristupljeno 5. 12. 2025).

¹¹ Vjerojatno je to greška pri kojoj se ннѹето preoblikovalo u нж зѣло. Moguće je da je nastala i nezavisno na oba mjesta, ali je vjerovatnije da ima zajedničko porijeklo (Hristova-Šomova, 2004, str. 745).

Slepč ннѹесоже дѣлающе на зло дѣлающе Giljf 14 неѹесоже не днлающе на зло дѣлающе Mlet u ostalim rukopisima ннѹѣтоже не дѣлаѣще. Naime, Hristova-Šomova (2004, str. 744–745) navodi da posebnu snagu imaju zajedničke greške, odnosno dodatni argument za blisku povezanost Hval i Slepč predstavljaju zajedničke greške, poput onih u Ef 2,12, 2Sol 3,11 i 2Kor 8,24. Međutim, primjer greške koju autorica navodu u Ef 2:12 (безъ х̄а Giljf 14 безъ х̄а Mlet greška u bosanskim i Slepč бес х̄са Christ безъ хрнста Šiš) treba izuzeti jer se radi o skraćenom obliku koji nije greška, osim toga u rukopisima je titla iznad skraćene riječi. Greška nije ni u primjeru 2Sol 3,11 jer Hval ima kako to imaju i svi drugi rukopisi. Primjer iz Ef 6,5 nije isti u Hval i Slepč, Hval ima jednako rješenje kao i drugi slavenski rukopisi. S druge strane, u 2Kor 8,24 zajedničku grešku u Hval i Slepč показаннѣ naspram показаннѣ u drugim rukopisima teško je objasniti nezavisnim prevodilačkim ili pisarskim intervencijama, već se vjerovatnije radi o utjecaju predložka, posebno jer se ova dva rukopisa dosta dobro podudaraju. Ovakve podudarnosti upućuju na zajednički predložak, odnosno na pretpostavku da oba rukopisa u navedenim mjestima reflektiraju sličan predložak. Leksem погыбаль Hval погыбѣль Slepč u 2Petr 2,2 Hristova-Šomova (2004, str. 571) bilježi samo u Hval i Slepč, a kako vidimo pojavljuje se još i u Mlet (погнбнлн). U svim drugim analiziranim rukopisima stoji неѹнстота.¹² I. Hristova-Šomova smatra da je u prvobitnom prijevodu bila upotrijebljena riječ погыбѣль. Moguće je da je zamjena jedne riječi drugom nastala već u preslavskoj redakciji, ali ostaje teško sa sigurnošću utvrditi koja je varijanta prvobitna, a koja je uvedena kasnije (Hristova-Šomova, 2004, str. 571). Među najreprezentativnijim primjerima izdvajaju se mjesta poput Jk 1:26, gdje Hval ima не охльстае Slepč не въхластаа nasuprot не въстазаа u Christ Šiš i ostalim prijepisima. Ovdje nije riječ o pukoj grafijskoj varijanti, nego o leksičkom izboru koji reflektira poseban prevodilački obrazac (Hristova-Šomova, 2004, str. 744). Slična situacija zapaža se u Jk 2:11, gdje se u Hval i Slepč javlja složenica законопрѣстѣпннкъ

¹² Ef. 5,3 Christ Ochr Slepč Mak Šiš; Rim 1,24 Christ Slepč Šiš; Ef. 4,19 Christ, неѹнстоты Šiš.

/ законoпрѣстѣпникъ, dok ostali prijepisi preferiraju perifrazno rješenje прѣстѣпникъ законъ Pant прѣстоупникъ закону Christ. Značajnu skupinu čine i mjesta na kojima se Hval i Slepč podudaraju u slobodnijim, ali problematičnim prijevodima. Naime, u 1Kor 7,5 za grčku riječ ἀκρασία u Hval i Slepč πητῆνη, dok svi ostali nude značenjski precizniji ekvivalent νεοῦδρῳζανή (Hristova-Šomova, 2004, str. 744). Ovakav prijevod predstavlja očiglednu semantičku redukciju i gotovo sigurno potječe iz zajedničkog izvora. Navedena lista se u pojedinim primjerima mora revidirati pa samim time i zaključci. Naime, ovdje provedena analiza pokazuje da se u pojedinim primjerima i drugi bosanski apostoli, poput Mlet ili Giljf 14, mogu pridružiti rješenjima u Hval i Slepč, čime se potvrđuje postojanje šireg zajedničkog sloja unutar bosanske apostolske tradicije. Iz navedene liste primjera može se, stoga, zaključiti da Hval i Slepč dijele niz zajedničkih, često i unikatnih tekstualno-leksičkih rješenja, ali da im se gotovo redovito pridružuju i drugi bosanski, a Šiš tek sporadično. Takvo stanje upućuje na poseban stepen bliskosti između Hval i Slepč, ali i svjedoči jedinstvu bosanske skupine, koja se može objasniti ili zajedničkim daljim predloškom ili vrlo bliskim tekstualnim grananjem unutar južnoslavenske apostolske tradicije.

2.1. Odnos varijanti *řesn-* / *istin-* (ἀλήθεια; τὸ ἀληθές, τὰ ἀληθῆ, τὸ ἀσφαλές) u Hval i Slepč¹³

S druge strane, primjera radi, leksički korijen *řesn-* u Hval pokazuje dominaciju, dok rukopisi Giljferding 14 i Mlet na istim mjestima redovno donose oblike izvedene iz korijena *istin-*. Na ovu je činjenicu u dosadašnjoj literaturi već više puta ukazano, pri čemu su pojedini autori s pravom isticali da se takva leksička distribucija ne može objasniti isključivo individualnim prepisivačkim izborom, nego upućuje na dublji, tradicijski uvjetovan jezički sloj predloška (Ramić-Kunić, Kardaš, 2024, str. 339). Dosljedni izbor moravizma *řesn-* u Hval potvrđuje se i nizom konkretnih primjera u kojima se Hval u potpunosti podudara sa Slepč,

¹³ *Словарь старославянского языка*, Т. 3 (Москва: Наука, 1999), s.v. рѣснота, 2006: 661–662. Riječ je zabilježena, kao i njene izvedenice u Slepč, Sin, CMVat, Gl, Nepis, Venc.

dok se istovremeno jasno razilazi s rukopisima Giljf 14, Mlet i Christ, koji preferiraju leksiku s korijenom *istin-* ili, u pojedinim slučajevima, sinonimne zamjene. Tako se u Jk 1,18 u Hvalu bilježi oblik *рѣсноты*, uz paralelni *рѣснотѣ* u Slepču, nasuprot *нстѣннымы* u Giljf 14, *нстѣнн* u Mlet i *нстѣннынымы* u Christ.; u 1Petr 1,22 stoji *рѣсноты дхѡмѣ* u Hvalu i *рѣснотѣ дхѡмѣ* u Slepč, dok Giljf 14 i Mlet donose konstrukcije s *нстѣнн*, a Christ čak zamjenu *правѣдѣ дхѡмѣ*. Slična situacija zabilježena je i u 2Petr 2,22 (*рѣснотываѣ* Hval, *рѣснотываа* Slepč nasuprot *нстѣнаѣ* Mlet *нстѣннынаа* Christ i *нстоваѣ* Giljf 14), kao i u 1Iv 5,20, gdje Hvalov oblik *рѣснотывнаго* odgovara Slepč *рѣснотываго*, dok ostali rukopisi dosljedno imaju izvedenice iz *istin-*. Isti obrazac ponavlja se i u Pavlovim poslanicama: u Rim 3,4 (*рѣснотыванѣ* Hval, *рѣснотывенѣ* Slepč nasuprot *нстѣнанѣ* Giljf 14 i Mlet te *нстѣннѣ* u Christ i Šiš), u 2Kor 13,8 (*на рѣснотой ... по рѣсноты* Hval; *на рѣснотѣ ... по рѣснотѣ* Slepč nasuprot nizovima s *нстѣн-* i ostalim rukopisima), u Gal 5,7 te u Hebr 9,24, gdje Hval i Slepč opet stoje u potpunom leksičkom jedinstvu (*рѣснотывымы*/*рѣснотывымы*), dok paralelni tekstovi koriste oblike tipa *нстѣннынымы*. Ovakva višestruko potvrđena podudarnost Hval i Slepč, uz dosljedno odstupanje rukopisa Giljf 14, Mlet, Christ i Šiš, jasno potvrđuje ranije iznesene zaključke da se ne radi o izoliranom leksičkom izboru, nego o stabilnoj tradicijskoj osobini teksta. Stoga se s punim pravom može zaključiti da Hval reflektira makedonski predložak, odnosno da je prepisan s veoma bliskog predložka koji pripada južnoslavenskom, makedonskom redakcijskom krugu, što je već ranije prepoznato i argumentirano u relevantnoj filološkoj literaturi.

рѣснота/нстѣна (ἀλήθεια; τὸ ἀληθές, τὰ ἀληθῆ, τὸ ἀσφαλές)

a) primjeri gdje Hval i Slepč stoje samostalno

Jk 3,14 *рыснотой* Hval *на рѣснотѣ* Slepč / *на нстѣнѣ* Mlet Giljf 14 Christ Šiš; Jk 1,18 *рѣсноты* Hval *рѣсноты* Slepč / *нстѣннымы* Giljf 14 *нстѣнн* Mlet *нстѣннынымы* Christ; 1Petr 1,22 *рѣсноты дхѡмѣ* Hval *рѣснотѣ дхѡмѣ* Slepč / *дхѡмѣ нстѣнн* Giljf 14 / *нстѣнн дхѡмѣ* Mlet /

правѣдѣ дхмѣ Christ; 2Petr 2,2 рѣснотываѣ Hval рѣснотнваа Slepč / нстннаѣ Mlet нстннѣнаа Christ / нстоваѣ Giljf 14; 1Iv 1,8 рѣснотн Hval рѣсноты Slepč / нстннн Mlet Giljf 14; 1Iv 2,4 рѣсноты Hval рѣсноты Slepč / нстннн Mlet Giljf 14; 1Iv 2,5 рѣснотой Hval въ нстннѣ Slepč въ нстннѣ Mlet Giljf 14; 1Iv 2,21 рѣсноты Hval рѣсноты Slepč / нстннн Mlet Giljf 14; 1Iv 3,19 рѣсноты Hval рѣсноты Slepč / нстннн Mlet Giljf 14; 1Iv 4,6 рѣснотывѣ Hval рѣснотнвѣ Slepč / нстннн Mlet Giljf 14; 1Iv 5,6 рѣснота Hval Slepč / нстнна Mlet Giljf 14 Christ Šiš; 3Iv 1,3 рѣсноты Hval рѣснотѣ Slepč / нстннн Mlet Giljf 14; 3Iv 1,3 рѣснотой Hval рсѣтѣ Slepč / нстннѣ Mlet Giljf 14; 3Iv 1,8 рѣсноты Hval рѣснотѣ Slepč / нстннн Mlet Giljf 14; Rim 1,25 рѣснотой Hval рѣснотѣ Slepč / нстннѣ Mlet Giljf 14 Tolк нстнну Tolst; 2Kor 7,14 рѣснотой Hval въ рѣснотѣ Slepč / нстннѣ Mlet Giljf 14 Christ; 2Kor 7,14 рѣснота Hval Slepč / нстнна Mlet Giljf 14; 2Kor 13,8 рѣснотой Hval рѣснотѣ Slepč / нстннѣ Mlet Giljf 14 Christ Šiš; Gal 3,1 рѣсноты Hval рѣснотѣ Slepč / нстннн Mlet Giljf 14; Gal 4,16 рѣснотой Hval рѣснота Slepč / нстннѣ Mlet Giljf 14 Christ Šiš; Gal 5,7 рѣсноты Hval рѣснотѣ Slepč / нстннѣ Giljf 14 Christ Šiš нстннн Mlet; 2Tim 2,18 рѣсноты Hval рѣснотѣ Slepč / нстннн Giljf 14; 2Tim 3,8 рыснотн Hval рѣсноты Slepč / нстннн Giljf 14

нстннѣнѣ/рѣснотнвѣнѣ, рѣснотнвѣ

Jk 1,18 рѣсноты Hval рѣсноты Slepč / нстннѣнѣ Giljf 14 нстннн Mlet; 2Petr 2,22 рѣснотываѣ Hval рѣснотнваа Slepč / нстннн Mlet нстннѣнаа Christ Giljf 14 def.; 1Iv 2,8 рѣснотнвѣнѣ Hval свѣтъ рѣснотнвѣнѣ Slepč / нстннѣнѣ Giljf 14 нстнна Mlet нстннѣнѣн Christ Šiš; 1Iv 5,20 рѣснотнвѣнаго Hval рсѣрѣнаго Slepč / нстннѣнаго Giljf 14 нстннаго Mlet; 1Iv 5,20 рѣснотнвѣнѣ Hval рѣснотнвѣнѣ Slepč / нстннѣнѣ Giljf 14 нстнннѣнѣ Mlet нстннѣнѣнѣ Šiš / оправѣдѣнѣнѣ Christ; 1Iv 5,20 рѣснотнвѣнѣ Hval рѣснотнвѣнѣнѣ Slepč / нстнннн Giljf 14 нстннѣнѣнѣ Mlet; Rim 3,4 рѣснотнвѣнѣ Hval рѣснотнвѣнѣнѣ Slepč / нстнннн Giljf 14 нстннаѣнѣ Mlet нстннѣнѣнѣ Christ Šiš; Hebr 9,24 рѣснотнвѣнѣ Hval

рѣснотнвѣмъ Slepč / нстннѣмъ Giljf 14 Mlet def. нстннѣмъ
Christ Šiš; 2Tim 3,7 рѣснотыѣ Hval рѣснотнѣ Slepč / нстннѣ
Giljf 14 Mlet def. Šiš om.; Fil 4,8 рѣснотываѣ Hval рѣснотнѣ Slepč
/ нстннѣ Giljf 14 нстнѣ Mlet нстннѣ Christ Ohr Mak Šiš

b) primjeri u kojima Hval stoji samostalno, protiv Slepč i ostalih¹⁴

1Iv 1,6 рѣсноты Hval / нстнн Mlet Giljf 14 нстнѣ Slepč; Rim 1,18
рѣснотѣ Hval / нстнѣ Mlet Giljf 14 Tolk нстнѣ Tolst нстнѣ Slepč;
Rim 2,8 рѣсноты Hval / нстнн Mlet Giljf 14 нстнѣ Slepč Tolk Tolst;
Rim 2,20 рѣсноты Hval / нстнн Mlet Giljf 14 нстнѣ Slepč Tolk
Tolst; Rim 3,7 нерѣснота Hval / ненстнѣ Mlet Giljf 14 Slepč Tolk
Tolst; Rim 15,8 рѣсноты Hval / нстнн Mlet Giljf 14 нстнѣ Tolk /
правду Tolst; Gal 2,5 рѣснота Hval / нстнѣ Mlet Giljf 14 нстнѣ
Slepč; Gal 2,14 рѣсноты Hval / нстнн Mlet Giljf 14 нстнѣ Slepč;
Ef 1,13 рѣсноты Hval / нстнѣ Slepč нстнн Mlet Giljf 14; Ef 5,9
рѣсноты Hval / нстнн Mlet Giljf 14 нстнѣ Slepč Christ Ohr Šiš;
Ef 6,14 рѣснотѣ Hval / нстнѣ Mlet Giljf 14 нстнѣ Slepč; Fil
1,18 рѣснотѣ Hval / нстнѣ Mlet Giljf 14 нстнѣ Slepč; Kol 1,6
рѣснотѣ Hval / въ нстнѣ Mlet Giljf 14 въ нстнѣ Slepč; 2Sol 2,12
рѣсноты Hval / нстнн Mlet Giljf 14 нстнѣ Slepč; 2Sol 2,13 рѣсноты
Hval / нстнн Mlet Giljf 14 нстнѣ Slepč; Hebr 6,14 рѣснотѣ Hval

¹⁴ Ima primjera u kojima je Slepč def. pa ih nećemo uzimati u obzir za donošenje zaključaka. Na tim mjestima Hval ima moravizam. To su sljedeći primjeri: Jk 5,19 рѣсноты Hval / нстнн Giljf 14 / Slepč def. 2Iv 1,1* рѣснотѣ Hval / нстнѣ Mlet Giljf 14 / Slepč def.; 2Iv 1,2 рѣснотѣ Hval / нстнѣ Mlet Giljf 14 / Slepč def.; 2Iv 1,3 рѣснотѣ Hval / нстнѣ Mlet Giljf 14 / Slepč def.; 1Iv 2,8 рѣснотывѣ Hval Slepč def. / нстнѣ Mlet Giljf 14; 2Petr 1,12 рѣсноты Hval Slepč def. / нстнн Mlet; Rim 9,1 рѣснотѣ Hval / нстнѣ Mlet Giljf 14 Slepč def. Tolk Tolst; Ef 4,15 рѣснотѣ Hval / нстнѣ Mlet Giljf 14 / Slepč def.; Ef 4,21 рѣснота Hval / нстнѣ Mlet Giljf 14 / Slepč def.; Ef 4,24 рѣсноты Hval / нстнн Mlet Giljf 14 / Slepč def.; Ef 4,25 рѣснотѣ Hval / нстнѣ Mlet Giljf 14 Christ Šiš / Slepč def.; Tit 1,1 рѣсноты Hval / нстнн Giljf 14 / Slepč def.; 1Kor 5,8 рѣсноты Hval / нстнн Mlet Giljf 14 нстнѣ Tolk нстнѣ Tolst Slepč def.; 1Kor 14,25 рѣснотѣ Hval / нстнѣ Mlet Giljf 14 Slepč def.; 1Sol 2, 13 рѣснотѣ Hval / въ нстнѣ Mlet Giljf 14 Slepč def.; 1Hebr 10,26 рѣсноты Hval / нстнн Mlet Giljf 14 Slepč def.; Sol 5,2 рѣснотѣ Hval / въ нстнѣ Mlet Giljf 14 Slepč def.; 2Tim 2,25 рѣсноты Hval / нстнн Giljf 14 Slepč def.; Kol 1,5 рѣснотыѣ Hval / нстннѣ Ohr нстнѣ Šiš нстнѣ Christ Mak / Slepč def.; 1Petr 5,12 рѣснотывѣ Hval / нстнѣ Mlet Giljf 14 i Slepč def. (nečitljivo).

/ въ нстннѸ Mlet Giljf 14 въ нстннѸ Slepč; 1Tim 2,7 рѣснотѹ Hval / въ нстннѸ Giljf 14 Slepč Christ Mak Šiš; 1Tim 6,5 рѣснотѹ Hval / нстннн Giljf 14 нстннѹ Slepč; 2Tim 4,4 рѣснотѹ Hval / нстннн Giljf 14 нстннѹ Slepč; Tit 1,14 рѣснотѹвндого Hval / ѿ нстннн Giljf 14 нстннѹ Slepč; 1Kor 13,6 рѣснотѹ Hval / нстннн Mlet Giljf 14 нстннѸ Slepč Tolk Tolst; 2Kor 4,2 рѣснотѹ Hval / нстннн Mlet Giljf 14 нстннѹ Slepč; 2Kor 11,10 рѣснота Hval / нстнна Mlet Giljf 14 Slepč; 1Tim 4,3 рѣснотѹ Hval / въ нстннѸ Giljf 14 нстннѸ Slepč

нстнннѹ/рѣснотнвнѹ, рѣснотнѹ

Hebr 10,22 рѣснотѹвнѹ Hval / нстовомѹ Slepč нстнннѹмѹ Ohr Šiš нстннѹмѹ Mak; 2Sol 2,10 рѣснотѹвнѹ Hval / нстннѹ Slepč; 1Tim 5,16 рѣснотѹвнѹмѹ Hval нстовнѹмѹ Slepč нстнннѹмѹ Christ Šiš; 2Kor 6,7 рѣснотѹвнѹ Hval / нстнннѸ Slepč; 2Kor 6,8 рѣснотѹвнѹ Hval / нстнннн Slepč

S druge strane, činjenica da se u nizu mjesta, pri izboru između varijanti *rěsn-* i *istin-*, odstupa od čitanja u Slepč, pokazuje da to nije samo mehaničko prepisivanje stanja iz predloška. Naprotiv, takva ponavljana odstupanja sugeriraju da je Hval u tim tačkama imao jasno formiranu predstavu o tome kako tekst treba da izgleda, te da je svjesno išao ka ujednačavanju u korist varijante *rěsn-*. Drugim riječima, gdje god je imao prostora za izbor, on je očito preferirao upravo tu leksičku osnovu i time revidirao svoj predložak. Dakle, ovakvo postupanje može se tumačiti kao oblik redaktorske intervencije: Hval ne preuzima uvijek ono što zatiče u predlošku, nego na pojedinim mjestima svjesno bira jedno rješenje. Time se ujedno potvrđuje da je u rukopisu prisutna određena mjera jezičko-stilske svijesti, odnosno težnja ka stabilnijem izrazu, koji neće oscilirati između sinonimnih ili bliskih oblika. U tom smislu, prevaga varijante *rěsn-* u *Poslanicama*, ali ne u *Djelima apostolskim* i četveroevangelju vjerovatno je utjecaj predloška, a ne činjenica da Hval osobno selektira i normira u skladu s vlastitim kriterijem.

c) primjeri u kojima imaju leksem *нстһна* i Hval i Slepč

3Iv 1,1 *нстһноу* Hval Mlet Giljf 14 *нстһнѣ* Slepč; 3Iv 1,4 *нстһноу* Hval Mlet Giljf 14 *нстһнѣ* Slepč; 3Iv 1,12 *нстһнѣ* Hval Mlet Giljf 14; Rim 2,2* *нстһнѣ* Hval Mlet Giljf 14 *нстһнѣ* Slepč Šiš Tolst въ *нстһноу* Christ Tolk; 2Kor 12,6 *нстһноу* Hval Mlet Giljf 14 Slepč; 1Tim 3,15 *нстһнѣ* Hval Giljf 14 *нстһнѣ* Slepč

Ipak, ostaje otvoreno pitanje: ako je Hval svjesno ujednačavao tekst u korist jedne leksičke varijante, zbog čega se takva praksa dosljedno provodi u *Poslanicama*, dok izostaje u *Djelima apostolskim*. Zanimljivo je, međutim, da isti leksički izbor nikada ne prenosi u tekstu četveroevanđelja, gdje takva zamjena izostaje. Još je indikativnija distribucija ovih leksema u *Djelima apostolskim*: ondje i Hval i Slepč dosljedno zadržavaju oblik *istin-*, bez tragova intervencija u smjeru *řesn-*. Zabilježeni su sljedeći primjeri:

нстһна / нстһнѣ

Dj 4,27 *нстһноу* Hval *нстһнѣ* Mlet Giljf 14 Šiš Christ *нстһна* Mak / Slepč def.; Dj 10,34 *нстһноу* Hval *нстһнѣ* Mlet Giljf 14 Christ Šiš *нстһнѣ* Slepč *нстһна* Mak; Dj 12,9 *нстһна* Hval Mlet Giljf 14 *нстһна* Slepč Ohr Šiš Christ Mak; Dj 12,11 *нстһноу* Hval *нстһнѣ* Mlet Giljf 14 Šiš Christ *нстһнѣ* Slepč *нстһна* Mak; Dj 18,25 *нстһноу* Hval *нстһнѣ* Mlet Giljf 14 Šiš Christ *нстһнѣ* Slepč *нстһна* Mak; Dj 22,3 *нстһнѣ* Hval Mlet Giljf 14 *нстһнѣ* Christ / Slepč def.; Dj 22,30 *нстһноу* Hval *нстһнѣ* Mlet Giljf 14 Christ / Slepč def.; Dj 26,25 *нстһнѣ* Hval Mlet Giljf 14 *нстһнѣ* Christ / Slepč def.; Dj 28,4 *нстһноу* Hval *нстһнѣ* Mlet Giljf 14 Christ Šiš / Slepč def.; Dj 14,19 *нстһнна* Giljf 14 *нстһнѣна* Mlet Slepč def.

Ovakva raspodjela upućuje na mogućnost da su pojedini dijelovi apostolskoga korpusa (*Djela apostolska* / *Poslanice*) počivali na drukčijem predlošku ili su barem bili izuzeti iz iste redaktorske prakse.

3. ZAKLJUČAK

Provedena tekstovno-leksička analiza pokazuje postojanje stabilne i višestruko potvrđene veze između Hvalova i Slepčanskog apostola. Ta se povezanost očituje na više razina: u unikatnim zajedničkim čitanjima, u podudarnim leksičkim izborima, u zajedničkim prevodilačkim rješenjima, ali i u identičnim pogreškama koje je teško objasniti bez pretpostavke zajedničkog tekstualnog posredovanja. Premda se u pojedinim primjerima rješenjima Hval i Slepč sporadično pridružuju i drugi bosanski apostoli, ukupna distribucija varijanata potvrđuje da je njihova međusobna veza najuža i najkonzistentnija unutar posmatranoga korpusa. Takvo stanje najvjerovatnije odražava ili postojanje zajedničkog neposrednog predloška ili vrlo blisko tekstualno grananje unutar južnoslavenske apostolske tradicije. Posebno je indikativna distribucija konkurentnoga leksičkog niza *řesn-* : *istin-*. Sistematska dominacija moravizma *řesn-* u *Poslanicama* Hvalova apostola, u usporedbi sa stanjem u Slepčanskom rukopisu, nasuprot stabilnijem *istin-* u rukopisima poput Giljf 14 i Mlet, upućuje na diferencirane redakcijske slojeve unutar samoga prototeksta. Nasuprot tome, dosljedna upotreba leksema *istina* u *Djelima apostolskim* kod oba rukopisa sugerira da su pojedini dijelovi kodeksa počivali na drukčijem predlošku. Ovo svjedoči o slojevitosti tekstualne transmisije i otvara mogućnost pretpostavke o kompilacijskom oblikovanju apostolskoga korpusa, pri čemu su u različitim segmentima integrirani predlošci različite provenijencije.

KRATICE I POPIS IZVORA

Christ	Kristijanopoljski apostol, 12. st., L'vov, L'vovskij istoričeskij muzej, Central'naja naučnaja biblioteka Akademija nauk Ukrainy, sign. OP No 37, OP VIII.3.
Giljif 14	Giljferdingov apostol br. 14, kraj 13. st., Sankt-Peterburg, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, sign. Giljif No 14.
Hval	Hvalov apostol, 1404. god., Bolonja, Biblioteca dell' Università Manoscritti, sign. No 3575B.
Karp	Karpinski apostol, 13/14. st., Moskva, Gosudarstvennyj istoričeskij muzej, sign. Hludov 28.3.
Mlet	Mletački apostol, 14/15. st., Venecija, Biblioteca nazionale Marciana, sign. Cod. Or. 227 (=168)
Ohr	Ohridski apostol, kraj 12. st., Moskva, Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka, sign. Grig 13
Slepč	Slepčenski apostol, kraj 12. st., Sankt-Peterburg, Plovdiv, Moskva, Kijev, Biblioteka Akademii nauk, Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, Central'naja naučnaja biblioteka Akademija nauk Ukrainy, Narodna biblioteka "Ivan Vazov".
Mak	Strumički (Makedonski) apostol, druga pol. 13. st., Prag, Nacionalni muzej Prag, sign. IX E 25.
Šiš	Šišatovački apostol, 1324. god., Beograd, Biblioteka Srpske patrijaršije, sign. No 322.
Tolk	Tolkovski apostol, 1220. god., Moskva, Gosudarstvennyj istoričeskij muzej, sign. Sin. 7.
Tolst	Tolstovski apostol, 14. st., Sankt-Peterburg, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, sign. Q.p.I.5.

LITERATURA

- Amfilohij, arhim., 1885–1888. *Drevle-slavjanskij Karpinskij apostolъ XIII vѣka съ grečeskimъ tekstomъ 1072 goda. T. 1–3*. Moskva: Izdanija Rejnekcija 1747.
- Blahova, E., Hauptova, Z., 1990. *Strumički (Makedonski) apostol*. Skopje: MANU.
- Hristova-Šomova, I., 2004. *Služebnijat apostol i negovoto mjesto v slavjaskata rŕkopisna tradicija*. Sofija: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Ильинский, G. A., 1912. *Slѣpčenskij apostolъ XII vѣka*. Moskva: Tipografija G. Lissnera i D. Sobko.
- Jagić, V., 1868. “Gradja za glagolsku paleografiju”. *Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti*, 2, str. 1–35.
- Jagić, V., 1893. “Grškovićev odlomak glagolskog apostola”. *Starine*, XXVI, str. 33–161.
- Kalužniacki, E., 1896. *Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice. Ad fidem codicis Christinopolitani saeculo XIIo scripti*. Vindobonae: Apud Caroli Geroldi filium.
- Kodov, H., 1983. *Eninski apostol. Faksimilno izdanje*. Sofija: Nauka i iskustvo.
- Koneski, B., 1956. *Vranešnički apostol. Stari tekstovi II*. Skopje: Institut za makedonski jazik “Krstе Misirkov”.
- Kovačević, R., Stefanović, D., 1979. *Matičin apostol (XIII vek)*. Uvod i opis rukopisa D. Bogdanović, Beograd: Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda SANU XXIX.
- Кулѣбакінъ, S. M., 1907. *Ohridskaja rukopisъ apostola konca XII vѣka. Bŕlgarski starini III*. Sofija: Dŕžavna pečatnica.
- Kuna, H. et al., 1986. *Hvalov zbornik: Faksimil, transkript i komentar*. Sarajevo: Svjetlost.
- Kuna, H., 2008. *Srednjovjekovna bosanska književnost*. Sarajevo: Forum Bosnae.
- Miklosich, F., 1853. *Apostolus e codice monasterii Šišatovac palaeo-slovenice*. Vindobonae: Apud Guilelmum Braumüller.

- Penev, P., 1989. "Към исторijata na Kirilo-Methodievija starobŭlgarski prevod na Apostola". *Kirilo-metodievski studii*, 6, str. 246–317.
- Polívka, J., 1987/1988. "Palaeographische, grammatische und kritische Eigentümlichkeiten in dem Makedonischen Praxapostolus", *AslPh*, 10, 1987, str. 106–132; 11, 1988, str. 417–483.
- Ramić-Kunić, E., Kardaš, M., 2024. "Bosanski apostoli: tekstovno-leksičko istraživanje", *Slovo: Časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 74, str. 327–364.
- Slovník jazyka staroslovenského, 1962–1997. = *Slovník jazyka staroslověnské-ho*. Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- Stefanović, D., 1989. *Apostolus Šišatovacensis anni 1324*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Vondrák, V., 1893. *Glagolita Clozův*. Vydal Dr. Václav Vondrák. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Voskresenski, G. A., 1879. *Drevnij slavjanskij perevod Apostola i ego sudby do XV v.* Moskva: Izdatel'stvo Universitetskoj Tipografii.
- Voskresenski, G. A., 1892. *Drevne-slavjanskij Apostolъ. Poslanija svjatago apostola Pavla. Poslanie kъ Rimljanamъ*. Moskva: Otdělenija russkago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii naukъ.
- Voskresenski, G. A., 1906. *Drevne-slavjanskij Apostolъ. Poslanie svjatago apostola Pavla kъ Korinfjanam 1-e*. Moskva: Otdělenija russkago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii naukъ.
- Voskresenski, G. A., 1908. *Drevne-slavjanskij Apostolъ. Poslanija svjatago apostola Pavla kъ Korinfjanam 2-e, kъ Galatamъ i kъ Efesjanamъ*. Moskva: Otdělenija russkago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii naukъ.

TEXTUAL AND LEXICAL ANALYSIS OF THE HVAL APOSTOLOS: ITS RELATIONSHIP TO THE BOSNIAN APOSTOLOS MANUSCRIPTS AND THE DISTRIBUTION OF THE LEXEMES *ŘĚSN-* / *ISTIN-*

Abstract

This study examines the textual-lexical layer of the Apostle contained in Hval's Miscellany (1404), with a particular emphasis on the relationship between the Bosnian Hval manuscript and the Macedonian Slepche Apostle, as well as on the distribution of the lexical variants *řěsn-* : *istin-* (gr. ἀλήθεια, among others). The analysis confirms a close textual affiliation between Hval and Slepche, further supported by the alignment of other Bosnian manuscripts with these solutions, which points to a common (proximate) Vorlage or to a very close branching within the South Slavic Apostolos tradition. The systematic dominance of the Moravianism *řěsn-* in Hval (and, in most instances, in Slepche) is particularly indicative, in contrast to the more stable presence of *istin-* in Gilj 14 and the Mlet manuscript in the Epistles. In the Acts of the Apostles, however, a consistent use of the variant *istin-* is attested in both Hval and Slepche, suggesting a layered prototext and/or the conflation of different exemplars within distinct sections of the codex.

Keywords: *Hval's Apostle, Slepche Apostle, řěsn- / istin-, Bosnian medieval literacy*